

*Личук С. В.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри мовознавства**Івано-Франківського національного медичного університету*

КОНЦЕПЦІЯ ТА СТРУКТУРА «СЛОВНИКА НАРОДНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ»

Анотація. Статтю присвячено дослідженню народних географічних назв Івано-Франківської області. На досліджуваному терені побутують гуцульські, бойківські, покутські й наддністрянські говірки, що входять до південно-західного наріччя української мови. У статті обґрунтовано концепцію та охарактеризовано структуру «Словника народних географічних назв Івано-Франківщини» (2018 рік) як частини лексичного складу мови, що об'єднує літературну й діалектну системи. Метою дослідження є системний лексико-семантичний аналіз зазначеного сегменту географічної лексики. Зафіксовані діалекти містять не лише відомості про географічні реалії певної місцевості, але й історичні, мовні, соціальні та ментальні ознаки носіїв говіркового мовлення. Збір та класифікація матеріалу проводилися за спеціально створеним питальником. У публікації розглянуто народну апелювну лексику та проаналізовано реалізацію назв на позначення таких трьох класів: «Рельєф та його частини», «Гідрооб'єкти та їх частини», «Об'єкти, укриті рослинністю, та їх частини». У межах першого тематичного класу виділено 2 тематичні групи, такі як лексико-семантичні групи найменувань підвищеного (додатнього) рельєфу та лексико-семантичні групи найменувань нейтрального і від'ємного рельєфу. Другий клас систематизували у три тематичні групи, такі як протічні води, стоячі води (болото) та підземні води. До третього класу увійшли народні назви на позначення території, вкритої рослинністю, та її частин. Також визначено просторове поширення місцевих назв. Вказано на нестабільність та варіацію значень фіксованих лексем. Для говірок досліджуваного терену характерна фонетична, семантична, морфологічна та акцентуаційна варіативність. Ареальне поширення діалектних явищ досліджуваної території створює уявлення про синхронне розташування, взаємодію мовних рис у просторі.

Ключові слова: «Словник народних географічних назв Івано-Франківщини», концепція, клас, номенклатура, структурні особливості, просторове поширення.

Постановка проблеми. Географічна народна лексика є цінним і найбагатшим діалектним матеріалом, що є творінням народу. Населення Івано-Франківської області проходило стадію свого формування й становлення в конкретних природно-географічних умовах, які знаходять своє відображення у його словнику. У загальних назвах рельєфу, водних об'єктів та об'єктів, укритих рослинністю збереглися дані про природні особливості краю, залишилась історія народу, мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Витоки фіксації, лексикографічні розробки й наукове осмислення української апелювної географічної лексики пов'язані з працями І. Верхратського «Знадоби до словаря южноруского» (1877 р.)

[1], «Початки до уложення номенклатури й термінології природописної, народної» (1864–1879 pp.) [2], Я. Головацького «Географический словарь западнославянских и южнославянских земель и прилежающих странъ» (1884 p.) [3]. Зазначена лексика лексикографічно опрацьована й частково представлена у словниках другої половини XIX – першої половини XX ст., а саме у словниках Є. Желехівського і С. Недільського «Малоруско-німецкий словарь» (т. I–II; 1885–1886 pp.) [4], Б. Грінченка «Словарь української мови» (т. I–IV; 1907–1909 pp.) [5], І. Верхратського «Нові знадоби номенклатури і термінології природописної народної, збирані між людом» [6], П. Тутковського «Словник геологічної термінології: (проект)» [7].

У другій половині XX ст. видано словники С. Грабця «Географічні назви Гуцульщини» [8], Я. Рудницького «Географічні назви Бойківщини» [9], Т. Марусенко «Матеріали до словника українських географічних апелювнів (назви рельєфів)» [10], Є. Черепанової «Народна географічна термінологія Чернігівсько-Сумського Полісся: Словник» [11].

Початок XXI ст. – новий період комплексних дисертаційних досліджень географічної номенклатури окремих регіонів. За їх результатами укладені словники чи матеріали до них. Так, Т. Громко (2000 p.) описала умови формування назв географічних об'єктів Кіровоградщини [12]; О. Данилюк (2000 p.) проаналізувала народні географічні терміни Волинської області [13]; Н. Сіденко (2003 p.) обстежила систему географічної апелювної лексики східностепових говірок Центральної Донеччини [14]; І. Потапчук (2012 p.) охарактеризувала чинники формування та функціонування системи народних назв географічних об'єктів у західнопопулярських говірках [15]; С. Шийка (2013 p.) дослідила народну географічну лексику Рівненщини [16].

Метою статті є обґрунтування концепції створення «Словника народних географічних назв Івано-Франківщини», характеристика особливостей його структури, системний лексико-семантичний аналіз зазначеного сегменту географічної лексики.

Виклад основного матеріалу. Специфічність народних географічних назв Івано-Франківщини проявляється в їх діалектній неоднорідності. Територія регіону розмежована на різні етнографічні регіони, а саме Гуцульщину, Бойківщину, Покуття, Опілля. Відповідно, тут побутують гуцульські, бойківські, покутські й наддністрянські говори, що входять до південно-західного наріччя української мови. За характером рельєфу територія Івано-Франківщини складена з трьох частин, а саме гірської, передгірської та рівнинної.

Гуцульська апелювна лексика проаналізована в монографії С. Грабця «Nazwy geograficzne Huculszczyzny» (населені пункти Яремчанської м/р, Верховинського, Косівського,

Надвірнянського районів), бойківська – у монографії Я. Рудницького “Nazwy geograficzne Wojkowszczyzny” (говірки Болехівської м/р, Рожнятівського та Долинського р-нів). У праці Т. Марусенко «Матеріали к словарю українских географических апеллятивов (названия рельефов)» використано фактичний матеріал із чотирьох населених пунктів (м. Коломия Коломийської м/р, с. Слобода Коломийського р-ну, с. Тяпче Долинського р-ну, с. Старий Мартинів Галицького р-ну) Івано-Франківської області.

Чимало народних апелювативних географічних назв, поширених на Івано-Франківщині, опрацьовано у словниках діалектів, ареали яких покривають Івано-Франківську область. Слід назвати словник гуцульського діалекту Я. Янова “Słownik huculski” (2001 р.) [17], короткий словник гуцульських говірок за редакцією Я. Закревської (1997 р.) [18], словник колективу авторів, очолюваного Н. Хобзей, «Гуцульські світи. Лексикон» (2013 р.) [19], словник М. Негрича «Скарби гуцульського говору: Березови» (2008 р.) [20], словник Д. Савчука «Словник українських говірок Карпатського регіону» (2012 р.) [21], а також «Словник бойківських говірок» у двох частинах М. Онишкевича (1984 р.) [22], «Надністрянський регіональний словник» Г. Шила (2008 р.) [23] та «Словник покуського говору» С. Павчака (2014 р.) [24], втім, системного лексикографічного аналізу цієї лексики в говірках досліджуваного ареалу досі не було.

Актуальність дослідження зумовлена важливістю таких студій для українського мовознавства, передусім фіксації, наукової систематизації місцевих народних назв, введення до наукового обігу зібраного матеріалу та створення «Словника народних географічних назв Івано-Франківщини» (далі – Словник).

У виданому Словнику вміщено апелювативні назви, що побутують на території 14 районів (Богородчанського, Верховинського, Галицького, Городенківського, Долинського, Калуського, Коломийського, Косівського, Надвірнянського, Рогатинського, Рожнятівського, Снятинського, Тисменицького, Тлумачького) та 5 міських рад (Болехівської, Івано-Франківської, Калуської, Коломийської, Яремчанської). Словник нараховує близько 4 000 назв. Усі номени зафіксовані з уст корінних жителів зазначеного ареалу, що має велике значення для визначення семантики географічних назв та можливості їхніх змін у діалектному мовленні. Усна форма діалектного мовлення зумовила лексико-семантичну, фонетичну, морфологічну, словотвірну та акцентуаційну варіативність місцевої географічної лексики. Основою лексикографічного дослідження є фактичний матеріал, зібраний за спеціально складеним питальником (565 питань). Значну частину слів цього видання уведено до наукового обігу вперше. Під час укладання Реєстру словника використано матеріали досліджень українських ономастів С. Грабця, Т. Марусенко та Я. Рудницького.

Склад і структура словника

Аналізовані апелювативні назви, виражені переважно іменниками (**ГИПА, КАНЯ, ПЛЯЦ**), рідше – субстантивованими прикметниками (**ЗАСТІЙНА, ЛИСА, СКІСНИЙ**), одинично субстантивованими дієприкметниками (**ПОНИКВА, ПОНІКЛА**), прислівниками (**МІВКО, СПОХОВО**), дієсловами (**НЕ ТЕЧЕ, ПОЧИНАССИ**), прийменниковими конструкціями (**НА СОНЦИ, ПІД ГОРОВ, НА ЧУБАРИКУ, У КІНІ**), словосполученнями, які виражають атрибутивні відношення (**МАЛІЙ ГРУНЬ, ИРЖЕВА ВОДА, СКАЛИСТЕ ТІМ'Я**), об'єктні

відношення (**ВИГОРІЛО НА СОНЦИ**), суб'єктні відношення (**ГАБУЧИТ ВОДА, ЧУРИТ ВОДА**).

Словник містить загальноновживані (**ГОРА, ДОЛИНА, ЯР**), діалектні (**ДЖБИРЬ, МАГУРА**), вузькоговіркові (**МАСЬОК, ФУЗЬ**) лексеми.

Реєстрові слова (словосполучення) записано транслітерацією в називному відмінку, а далі фонетичною транскрипцією, що дає змогу передати особливості місцевого говіркового мовлення. Визначено також рід номена або число (курсивом) (**БОВЧ** [боўч] ч. р., **КАПКА** [капка] ж. р., **КАПЛИЦІ** [кап'лиці] мн.). Отже, подано семантику географічних назв.

У полісемантичних народних назвах кожне значення реєстрового слова позначається арабськими цифрами. Назви населених пунктів, у яких вживаються ці апелювативи, записано скорочено в дужках. До словника включено географічні назви обстежуваної території, зафіксовані іншими дослідниками (**ГРОБЛЯ** [гробл'а] ж. р. 'насип як гора, гребля' (Зрч) [Нг., с. 37]. **ЗАСУВ** [за'сув] ч. р. 1. 'крутий схил гори, круча' (Слб) [Марус. МСУГА, с. 229]. 2. [засув] 'зсув ґрунту, що утворюється після тривалих дощів у горах, на полі; прірва' (Явр). **ДЕБРЄ** [дебр'є] с. р. 1. 'стрімкий бік гори, пропасть' (Кл) [Rudn., с. 19]. 2. 'така частина гори, яка осувається після дощу' (Лпвц) [Rudn., с. 19]. Функціонування лексичної одиниці в усіх населених пунктах області позначено ремаркою «вся обстежена територія», у більшості населених пунктів – ремаркою 2у багатьох н. пп.»

Відмінності на рівні фонетики, словотвору та морфології фіксуються в різних словникових статтях (**КОВБЕР, КОВБЕРЬ, КОВБИР, КОВБІР, КОВБУР; ВИМИВ, ВИМОЙНА**). Акцентуаційні та фонетичні ([eⁿ], [oⁿ] тощо) варіанти лексем, у яких наявні семантичні відмінності, подано в одній словниковій статті з відповідним значенням для кожного варіанта (**ВЕРТЕП** [вер'теп] ч. р. 1. 'глибокий яр' (Глшк). [вер'теп] 2. 'яр, глубокий яр' (БО). [вертеп] 3. 'конусоподібна яма' (Змг). [ве'ртеп] 'т. с., що 'вертеп 3' (Бршт, Клш)). Умовні скорочення, скорочення назв населених пунктів розміщено в алфавітному порядку.

Отже, пропонований Словник допомагає поглибити знання з діалектної термінології, розтлумачити значення народних географічних назв, уточнити граматичні характеристики слів, їхні правописні та акцентуаційні особливості.

Зібрана й систематизована народна географічна лексика окремої діалектної зони має в подальшому стати складником повного загальнонаціонального «Словника народних географічних термінів».

Фрагмент «Словника народних географічних назв Івано-Франківщини»

БОЛОКЄ [боло'к'є] с. р. 'велике болото' (Стц).

БОРОДА [боро'да] ж. р. 1. 'нижня, густо заросла частина незалісненої вершини' (Тк). 2. 'зарості кущів і дерев на схилах гори, горба' (Пр, Слтів, Мн, Мркв). 3. 'огріхи під час косіння' (Стц).

БУЛЬБОНА [бул'бона] ж. р. 1. 'яма в річці' (Птч, Хрпл, Уст, Вр, Блбр, Бст, Рзт). 2. 'глибока яма в річці' (Птч, Уст, Рвн, Вр, Бст). 3. 'глибина; глибоке місце в річці' (Птч, Уст). 4. 'велика яма з болотом' (Стц). 5. 'яма з болотом' (Ккл). 6. 'глибока болотяна яма з водою' (Рзт).

БУРБЕЛЬ [бур'бел'] ч. р. 'вершина гори' (Бтк).

ВЕРШІДЬ [верш'ід'] ж. р. 1. 'невелика гірська річка, що протікає ущелиною'. 2. 'яр, рів, утворений дією вод між горами, скалами' (Рзт).

ВИХОРЬ [вихор'] ч. р. 'вир у річці' (Стц, Ілмн, Блбр).

ВІКРУТАСИ [в'ікрутаси] мн. 'річка (потік, дорога) з кількома поворотами' (Стц).

ГАДЖИНА [гаджина] ж. р. 'гірська рівнина' (Іл).

ГИПА [гипа] ж. р. 'крута гора' (Бршт).

ГИРЧИНА [гирчина] ж. р. 'великий розлогий горб, підвищення' (Тр).

ГЛИФА [глифа] ж. р. 1. 'стрімка гора' (Клш, Іл). 2. 'гостра вершина гори' (Вр).

ГОРБАСІВКА [горбас'івка] ж. р. 'група гір, горбів, горбиста місцевість' (Стц).

ГУЧИ [гуч'і] мн. 'зарослі, кущі' (Ксм).

ГЖЕНДА [гженда] ж. р. 'вершина гори' (Зрч).

ГРОНЬ [грон'] ч. р. 'гора; вершина гори' (Злн, Ств).

ГРУНІ [грун'і] мн. 'підвищення (у загальному значенні)' (Пст, СМ, Рчк, Глнк, Крч, БО).

ЖБИРЬ [жбир'] ч. р. 1. 'невисока гора, горб, підвищення' (Тр, Крв, Грбв, Лпнк, Лпвц, Акр, Явр). 2. 'підвищення з крутим схилом' (Явр). 3. 'стрімка гора' (Крв). 4. 'зарослий скелястий пагорб між долинами'. 5. 'горб' (Лч, Мкл, Дл, Прб, Грн). 6. 'місце на лузі, де відсутня рослинність' (Рзт). 7. 'стрімкий схил, крутосхилий хребет, вкритий рослинністю' (Явр, Рчк).

ЖОВТІ ВОДИ [жовт'і води] мн. 'болото з водою кольору іржі' (Стц, Лв, Лпнк).

ЖУРАВЕЛЬ [журавел'] ч. р. 'криниця' (Стц, Лв, Спг, Жр).

ЗАСІВ [зас'іу] 'урвище; провалля' (Яб).

ЗЛІМ [зл'ім] ч. р. 'місце, де зламано, повалено вітром ліс' (Крв, Акр, Глш).

КАРНІТУРА [карн'ітура] ж. р. 'крива гора' (Шшр, Прк, Пдм).

КИЧУРКА [кичурка] ж. р. 1. 'невелика гора'. 2. 'гора, покрита лісом, крім вершини' (СК).

КОВБАНЯ [ковбан'а] ж. р. 1. 'яма в річці' (Брж). [коўбан'а] 2. 'канавка зі стоячою водою' (Рзт).

МАГУРЕНКА [магур'енка] ж. р. 'гора; висока гора' (Злн).

МАГУРІВКА [магур'івка] ж. р. 'гора; висока гора' (Злн).

МАДЛІВКА [мадл'івка] ж. р. 1. 'горбиста місцевість'. 2. 'горбиста дорога; ряд горбків на ній' (Стц).

МОКЛІСК [мокл'ік] ч. р. 'мокре місце на полі, заболочена місцевість' (Грбв).

НОРИТСИ ВОДА [но'ритси во'да] 'джерело, з якого витікає мала кількість води' (Стц).

ОГРАД [оград] ч. р. 'ділянка оброблюваної землі' (Стц).

Позначення назв населених пунктів

Акр – с. Акрешори, Ксм – с. Космач, Лч – с. Люча, Прк – с. Прокурава, Пст – с. Пістинь, Рзт – с. Розтоки, Рчк – с. Річка, СК – с. Старі Кути, Слб – с. Слобода, Тк – с. Текуча, Шшр – с. Шешори, Явр – с. Яворів Косівського р-ну; Блбр – с. Білоберізка, Брж – с. Бережниця, Бст – с. Бистрець, Вр – м. Верховина, Грн – с. Гринява, Злн – с. Зелене, Іл – с. Ільці, Крв – с. Криворівня, Прб – с. Пробійнівка, Рвн – с. Рівня, Ств – с. Стівпні, Уст – с. Устеріки Верховинського р-ну; Хрпл – с. Хриплин Івано-Франківської м/р; Хрпл – с. Хриплин Івано-Франківської м/р; БО – с. Білі Ослави, Бтк – смт Битків, Глнк – с. Глинки, Дл – смт Делятин, Зрч – с. Заріччя, Лв – с. Лоєва, СМ – с. Середній Майдан Надвірнянського р-ну; Бршт – м. Бурштин, Ккл – с. Кукільники, Спг – с. Сапогів Галицького р-ну; Грбв – с. Грабів, Ілмн – с. Ілменя, Лпвц – с. Липовиця, Лпнк – с. Лоп'янка Рожнятівського р-ну; Жр – с. Жураки, Крч – с. Кричка, Мн – с. Монастирчани,

Мрkv – с. Маркова, Пр – с. Пороги, Слtv – смт Солотвин Богородчанського р-ну; Клш – м. Калуш Калузької м/р; Мкл – с. Микуличин Яремчанської м/р; Пдм – с. Підмихайля Калузького р-ну; Птч – с. Потічок, Стц – с. Стецева, Тр – с. Троїця Снятинського р-ну; Яб – с. Яблунія Яремчанської м/р.

Висновки. Отже, у статті досліджено народні географічні назви Івано-Франківської області, обґрунтовано концепцію та охарактеризовано структуру «Словника народних географічних назв Івано-Франківщини» (2018 рік) як частини лексичного складу мови, що об'єднує літературну й діалектну системи.

Література:

1. Верхратський І. Знадоба до словаря южноруського. Львів, 1877. 88 с.
2. Верхратський І. Початки до уложення номенклатури й термінології природописної, народної. 1864–1879. Вип. 1–6.
3. Головацький Я. Географический словарь западнославянских и южнославянских земель и прилегающих странь. Вильно, 1884. 372 с.
4. Желехівський Є., Недільський С. Малоруско-німецкий словарь. Львів, 1885. Т. I. 590 с.; 1886. Т. 2. 595 с.
5. Словарь української мови / упоряд. Б. Грінченко. Київ : Наукова думка, 1996. Т. 1–3; 1997. Т. 4.
6. Верхратський І. Нові знадоба номенклатури і термінології природописної народної, збирані між людом. Львів, 1908. 84 с.
7. Тутковський П. Словник геологічної термінології: (проект). Київ : ДВУ, 1923. 201 с.
8. Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny. Kraków : Pol. Acad. Umiejmtn., 1950. 261 s.
9. Рудницький Я. Географічні назви Бойківщини. 2-ге вид. Вінніпег, 1962. 246 с.
10. Марусенко Т. Матеріали до словника українських географічних апелятивів (назви рельєфів). Полісся (Лінгвістика. Археологія. Топоніміка) / відп. ред. В. Мартинов, М. Толстой. Москва : Наука, 1968. С. 206–255.
11. Черепанова Е. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья : словарь. Сумы, 1984. 274 с.
12. Громко Т. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. Кіровоград, 2000. 194 с.
13. Данилюк О. Народна географічна термінологія Волині : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 ; НАН України, Інститут мовознавства ім. О. Потебні. Київ, 2000. 18 с.
14. Сіденко Н. Географічна апелятивна лексика східностепових говірок Центральної Донеччини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. Донецьк, 2003. 22 с.
15. Потапчук І. Народна географічна термінологія в західноподільських говірках : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. Камінець-Подільський, 2012. 315 с.
16. Шийка С. Народна географічна термінологія Ровенщини : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. Київ, 2013. 288 с.
17. Janów J. Słownik huculski; opracował i przygotował do druku Janusz Rieger. Kraków, 2001. 334 s.
18. Гуцульські говірки. Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.
19. Хобзей Н., Ястремська Т., Сімович О., Дидик-Меуш Г. Гуцульські світи. Лексикон. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. 668 с.
20. Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови. Львів, 2008. 224 с.
21. Словник українських говірок Карпатського регіону: пояснення та походження слів / укладач Д. Савчук ; передмова М. Павлюка. Київ ; Косів : Писаний Камінь, 2012. 154 с.

22. Онишкевич М. Словник бойківських говірок. Київ : Наукова думка, 1984. Ч. 1–2.
23. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія «Діалектологічна скриня»). 288 с.
24. Павчак С. Словник покутського говору (231 слово). Альм. «Ямгорів». Городенка, 2014. Ч. 24–25. С. 205–223.

Lychuk S. Concept and structure of “Dictionary of folk geographical names of Ivano-Frankivsk Region”

Summary. The article is devoted to the study of folk geographical names of Ivano-Frankivsk region. Hutsulski, Boykivski, Pokutski and Naddnistrianski dialects the study area are part of the southwestern dialect of the Ukrainian language. The article substantiates the concept and characterizes the structure of the "Dictionary of folk geographical names of Ivano-Frankivsk region" (2018) as part of the lexical structure of the language, which unites the literary and dialect systems. The purpose of the study is a systematic lexical and semantic analysis of this segment of geographical vocabulary. Recorded dialects contain not only information about the geographical realities of a particular area, but also historical, linguistic,

social and mental characteristics of native speakers. Collection and classification of material was carried out on a specially created questionnaire. The publication has been consider the folk appellate vocabulary and have been analyzed the implementation of the names on the designation of three classes: “Relief objects and its parts”, “Hydrographic objects and its parts”, “Objects covered plants and its parts”. The first thematic class has been indicated two thematic groups: natural realities of positive, neutral and negative geographic objects. The second class was systematized into three thematic groups: running water, standing water (swamp) and groundwater. The third class includes folk names to denote the area covered with plants and its parts. The spatial distribution of local names is also determined. The instability and variation of the values of fixed lexemes are indicated. Phonetics, semantic, morphological and underscore variability are characteristic of the dialects of the studied area. Areal distribution of dialectal phenomena of the studied area creates an idea of the synchronous location and interaction of language features in area.

Key words: “Dictionary of folk geographical names of Ivano-Frankivsk Region”, concept, class, nomenclature, structural features, area distribution.